

Midhat Paşa'nın Suriye Layihası

Fethi GEDİKLİ

Biz bu yazımızda evvelâ Midhat Paşa'nın Suriye valiliğinden bahsedecek, daha sonra

Midhat Paşa'nın Suriye valiliğinin hemen başlangıcında iken II. Adülhamid'e hitaben kaleme aldığı "Suriye Layihası"nın yayımlanmasında tuttuğumuz yol ve layihanın içeriğinden kısaca söz edecek ve son olarak da "Suriye Layihası"nın yeni harflere aktarılmış metnini sunacağız.

I

Midhat Paşa'nın¹ Suriye valiliği Niş, Tuna ve Bağdat valiliğine göre daha az dikkati çekmiş ve araştırmacılarca üzerinde daha az durulmuştur. Bunun sebeplerinden biri Midhat Paşa'nın bu görevinin kısa sürmüş bulunması (24 Kasım 1878-5 Ağustos 1880), bir diğeri de onun siyasi bir sürgünden sonra ruhen ve bedenen yorulmuş olmasıdır. Gerçekten, Midhat Paşa'nın kendisi evvelce Tuna ve Bağdat'ta sarf ettiği mesaiyi Suriye'de sarf etmeye ruhen, hâlen ve maslahaten tahammülü kalmadığını itiraf etmektedir. Ayrıca o, bu görevden affını düşündüğünü fakat padişahın gösterdiği teveccüh karşısında edep dışı görülebileceği endişesiyle görevi isteksizce kabul ettiğini belirtmiştir.² Göreve başladıktan sonra bile, Midhat Paşa hatıratında anlattığı sebeplerle iki kere Suriye valiliğinden ayrılmak istemişse de istifa istekleri Padişah tarafından kabul edilmemişti.³

1 Midhat Paşa'nın doğumu İstanbul Ekim 1822, ölümü Taif 7/8 Mayıs 1884'tür.

2 Zeki Arıkan, "Midhat Paşa'nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880-Mayıs 1881)", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, TTK, Ankara 1986, s. 127 vd.

3 Midhat Paşa, *Midhat Paşa'nın Hatıraları Hayatım İbret Olsun*, Neşreden: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1997, c. I, s. 241 ve 245, ayrıca *Zeyl* kısmında s. 372-378 arasındaki 30-34 numaralı ve s. 393-400'de 44-48 numaralı vesikalarda İstanbul ile Paşa arasında teati edilmiş bu hususla ilgili telgraflar vardır. Paşa'nın *Tebşıra-i İbret* adını verdiği hatıratını yukarıdaki adla ve iki cilt halinde yayına hazırlayan Kocahanoğlu, metni sadeleştirmiş ve ikinci cildin sonuna bazı vesika ilaveleri yapmıştır. (Bundan sonra *Midhat Paşa'nın Hatıraları* diye atıf yapılacaktır). "Tebşıra" Arapça "basar"dan türemiş olup "insanın ferasetini artırıp mâhiyet-i eşyayı anlamağa âlet olan kuvvet" demektir. *Tebşıra-i İbret* ise (ibret, ders alınacak hadiseler) Midhat Paşa'nın hatıralarının birinci cildinin yanısıra, 1835'de ilk hariciye nazırı olan Âkif Paşa'nın meşhur eserinin de adıdır.

Midhat Paşa'nın Suriye valiliğinin kısa sürmesinde (1 yıl 8 ay 11 gün) II. Abdülhamid'in, amcası Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sorumlu tuttuğu zevatı yargılamak için uygun vasatı yaratma isteği de vardır. Suriye valiliğinden alınıp İstanbul'a daha yakın olan ve merkezi İzmir'de bulunan Aydın valiliğine atanması onu denetim altında tutmayı kolaylaştırmak içindir. Bu tayinde Midhat Paşa'nın Suriye'de, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da oluşturduğu Osmanlı Devleti'nden özerk bir "devlet"e benzer bir yapılanma içerisine girmesinden şüphelenilmiş olmasının da payı vardır. Bu husus, başka bazı olaylarla beraber gene Midhat Paşa'nın kendi ifadeleriyle *Tebşıra-i İbrette* yer almıştır.⁴ İkinci ve ikincil bir sebep olarak da Fransızların Paşa'nın Suriye valiliğini kendi çıkarlarıyla uyuşmaz olarak değerlendirmeleri sonucunda ondan Padişah'a şikayetçi olmaları işaret edilebilir.

Midhat Paşa'nın valiliği ile aynı devrede Suriye'de, kökü daha eskiye giden huzursuzluklar vardı. 1856 tarihli Kırım Harbi Osmanlı şehirlerinin bu arada Suriye'nin zayıflamasına yol açmış ve Şam'da bulunan bazı kişiler Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı düşünmüşlerdi.⁵ Diğer yandan, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesiyle büyük toprak sahibi ailelerin ortaya çıkması, ve 1277 (1860) Şam hadisesindeki iç savaşta müslüman liderlerin toplumsal düzeni sağlayamamaları sebebiyle Suriye eşrafının düşünce ve tutumlarında İstanbul'a karşı bazı değişiklikler gözleniyordu.⁶ Muhtemelen bahsedilen bu sebepler yanında Mısır hidivinin Suriye'de çevirdiği dolaplar, 93 Harbi'nden sonra Balkanlardan buraya gönderilen 100.000 kadar Rumeli göçmeninin doğurduğu meseleler Suriye'ye dirayetli bir valinin tayinini gerekli kılmıştı.⁷

Midhat Paşa'nın Taif zindanında binbir zorluk ve gizlilik içinde kaleme aldığı hatıratına göre Suriye'de başardığı anılmaya değer eserleri şunlar olmuştur: Yabancıların birçok okullar açtığı Suriye vilayetinde müslümanlar cehalet içinde bulunduğundan Şam, Beyrut, Trablus ve Sayda gibi o zaman Suriye'ye bağlı bulunan şehirlerde yeni usulde mekteplerin açılması. Şam'da bir islahane açılması; araba yollarının yapılması; deniz kıyısında yerleşik Mine ile daha içeride bulunan Trablus kasabası arasındaki ulaşım

4 *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, c. I, s. 236 vd.

5 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Çev.: T. Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 38'de zikredilen 1858 tarihli Halep'teki İngiliz konsolosunun raporu.

6 Kayalı, s. 39.

7 Arkan, s. 127 vd. Burada Tanzimat devri Osmanlı yöneticileri için Halep, Şam gibi uluslararası ticaret merkezleriyle Doğu Akdeniz'in liman kentlerini denetim altında tutma, Mısır'dan gelebilecek saldırılara karşı koyma ve belli bir hristiyan unsuru bahane ederek girişilecek Avrupa saldırısını önleme gibi açılardan Suriye ve çevresinin çok önemli görüldüğünü ve bu nedenle Suriye ve Irak'a, daha sonra aralarında Midhat Paşa'nın da bulunduğu, Tanzimatın ünlü paşaları Fuad Paşa, Mustafa Reşid Paşa ve Ali Paşa'nın valilik yapmak üzere gönderildiklerini anmak gerekir, bkz. Kayalı, s. 35 ve orada dn. 80.

ve nakliyatı sağlamak üzere bir tıramvay hattının yapılması için her hissesi 100 frank olmak üzere 2000 hisseli bir şirketin kurularak başarılı surette bu tıramvay hattının inşa edilmiş olması; Şam içinde yanmış bulunan Büyükçarşı'nın daha modern bir şekilde yeniden yapılması; yine Şam ve Beyrut içinde yeni ve geniş caddelerin açılması; ve nihayet Akkâ kalesi içinde bulunan ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinden mahkumların hapis yattığı ve sağlık şartlarının çok olumsuz olması sebebiyle ekseri mahkumun telef olduğu zindanın kapatılarak Trablus kalesinde daha sağlıklı bir hapishane yapılması; keza Şam'daki hapishanenin de Şam kalesi içinde daha uygun bir yere taşınması.⁸ Paşa'nın başka bir başarısı da Fransızların destekledikleri katolik Maruni halka karşı İngilizlerin arka çıktıkları Dürzilerin kalkışmasını kuvvet kullanarak bastırmasıydı.⁹ Olay Cebel-i Duruz'da yer alan Havran'da meskun Dürzilerin bir köyü basarak köylüleri öldürmeleri ile başlamış ve İngilizlerin müdahalesiyle büyümüştü. Daha önce devlet güçlerini birkaç kere bozguna uğratan bu savaşçı halktan (Dürziler) korkulmaktaydı, Midhat Paşa bunları bertaraf ederek güvenliği yeniden tesis etmişti.¹⁰

Midhat Paşa vali olarak Suriye'ye gittiğinde orada 1875-1883 yılları arasında biri hıristiyanlarca diğeri müslümanlarca kurulan iki gurupçuk vardı. Birincisi ulusal temel üzerine dayanan bağımsız bir siyasi devlet kavramını şekillendirmeye çalışıyordu. Gene cılız olan ikincisi ise 1878 başlarında kurulup ulema, toprak sahibi ve tüccar olarak sivrilmiş aileleri (bazılarının Osmanlı Devleti ile yakın bağları vardı) temsil eden bir müslüman eşraf örgütü idi. Midhat Paşa'nın Suriye'ye vali olarak sürgüne gönderilmesi, bu örgütlenme dönemiyle çakışmaktadır ve Paşa'nın yıkıcı kıskırtmalara karışmış olduğu savı, Suriye'deki huzursuzluğun araştırılmasını daha da ilginç kılmaktadır.¹¹

Cevdet Paşa'dan sonra Suriye'ye vali olarak atanan Midhat Paşa, orada, o zaman Şam'da bulunan ünlü reformcu Tahir Cezayirî'nin¹² de iştirak ettiği bir mason locası teşkil etmişti. Bu locaya Abdülkadir Cezayirî¹³ de üye olmuştu. Locanın reformcu devlet görevlileriyle Şam ileri gelenlerinin buluşmasına yardım ettiği; yine Cezayirî ve arkadaşlarının Midhat Paşa'yı eğitim düzenlemeleri yapmak üzere bir hayır cemiyeti teşkil etmeye ikna ettiği yorumu yapılmıştır.¹⁴ Bu cemiyet Midhat Paşa'nın hatıratında söz ettiği ve ulemeden ve hayırseverlerden oluştuğunu söylediği Cemiyet-i Hayriye'dir.¹⁵

8 *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, c. I, s. 232-236.

9 *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, c. I, s. 242 vd.

10 *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, c. I, s. 379-392 arasında (*Zeyl*) 35-43 numaralı yazışmaların konusu bu olaydır.

11 Kayalı, s. 37-38.

12 David Dean Commins, *Osmanlı Suriyesinde İslahat Hareketleri*, Çev.: S. Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1993, s. 83-85.

13 Commins, s. 53-63.

14 Commins, s. 185.

15 *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, c. I, s. 232.

Bizim burada esas amacımız Midhat Paşa'nın Suriye valiliği¹⁶ üzerinde durmak olmadığı için bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

II

İmdi Türkiye-Suriye ilişkilerinin arka zemininin anlaşılmasına katkıda bulunabilir inancıyla Midhat Paşa'nın *Suriye Layihasını* okuyuculara sunuyoruz.¹⁷ Öte yandan, bu vesile ile boğdurulması üzerinden bugün 116 yıl geçmiş olmasına rağmen hakkında hâlâ sağlıklı, siyasi taraftarlıktan uzak, nesnel değerlendirmeler yapılamayan Midhat Paşa'nın yeniden değerlendirilmesine yeni bir olanak yaratılmış olabilecektir.¹⁸ Midhat Paşa'nın Suriye valiliği sırasında 25 Kanun-ı evvel 1294 (6 Ocak 1879)'da kaleme aldığı Layihanın yayımlanmasıyla Suriye-Türkiye ilişkilerinin tarihi bir parça daha aydınlanabilecek ve belki bu, bugünkü ilişkilere de olumlu bir biçimde yansyabilecektir.

Belediye Kütüphanesi (Taksim) K/2723'de kayıtlı risalenin birinci sayfasında "milletvekillerine ithaf"dan sonra "Midhat Paşa'nın Suriye Layiha-

16 Edirne'de 8-10 Mayıs 1984'de düzenlenen "Uluslararası Midhat Paşa Semineri" bildirimlerini ve tartışmalarını içeren kitapta Paşa'nın Suriye valiliğini ele alan bağımsız bir çalışma yoktur, ancak Zeki Arkan, "Midhat Paşa'nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880-Mayıs 1881)", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, TTK, Ankara 1986, s. 127 vd.nda, adlı bildirisinin başında onun Suriye'ye vali olarak atanması, Suriye'nin o dönemdeki durumu ve Suriye valiliği esnasında yaptığı çalışmaları özetliyor. Midhat Paşa'nın Suriye valiliğindeki faaliyetleri, Bilal N. Şimşir, *Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu*, Ankara 1970, s. 15-38 adlı kitabı ve Najib E. Saliba, "The achievements of Mithat Pasha as Governor of Syria, 1878-1880", *International Journal of Middle East Studies*, IX (1978), s. 307-323'deki makaleye de konu olmuştur.

17 Daha önce Yusuf Halaçoğlu, "Midhat Paşanın Necid ve Havalisi İle İlgili Bir Kaç Lâyhası"nı (bkz. İÜEF *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 3, Ekim 1972, s. 149-185'de neşretmişti. Söz layihadan açılmışken, Osmanlı tarihinde belli bir dönemden sonra devlet yönetiminin aksayan yönlerini bildirmek, bunları gidermeye yarayacak tedbirleri sıralamak, devleti eskisi gibi ihtişamlı kılacak çareleri göstermek amacıyla devrin padişahına layihalar sunmanın çok müracaat edilen bir usul halini aldığını belirtelim. En ünlüsü *Koçi Bey Risalesi* (1631) diye bilinen bu layiha geleneği II. Abdülhamid devrinde de sürmüştü, Midhat Paşa'nın söz konusu ettiğimiz layihası yanında, mesela Şakir Paşa Zat-ı Şahane'ye 6 adet layiha sunmuştu. Ayrıca daha pek çok başka kimse çeşitli kontulardaki görüşlerini layihalar biçiminde II. Abdülhamid'e arz etmişlerdi. Bu layihalara genel bir bakış için Mustafa Durusoy, "Sultan II. Abdülhamit'e Sunulan Layihalar Işığında Dönemin İktisadi Özellikleri", yayımlanmamış yüksek lis. tezi, Marmara Üni. SBE., İstanbul 1995'e bakılabilir.

18 Gerçi bu fırsatlar gâh bir siyasetçi (mesela Bülent Ecevit, *Mithat Paşa ve Türk Ekonomisinin Tarihsel Süreci*, Ankara 1990, s.3-54), gâh bir "romancı" ilgisi (mesela Hıfzı Topuz, *Taif'te Ölüm*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, 255 s.) ile doğmuyor değil. Ne yazık ki bunlar da tarafgirlikten uzak, soğukkanlı bir tartışma ve değerlendirme ortamını getirmeye yetmiyor.

si. Naşiri: Hüseyin Tosun. Bu mührü havi olmayan nüshalar sahtedir. (Mühür). Cihan matbaasında tab olunmuşdur Dersaadet 1324” bilgileri, ikinci sayfasında ise gene basıldığı matbaa ve basım yerini gösteren “Matbaa ve Kütüphane-i Cihan, Darü'l-hilafeti'l-aliyye” ibaresi vardır. 31 sayfadan ibaret olan layiha 19x14 cm. ebadındadır. Ancak okuyucuları layiha metniyle baş başa bırakmadan önce yayımda tuttuğumuz yol hakkında bazı hatırlatmalar yapmak lüzumludur. Bir kere eski alfabemizden bugünküne bir metni aktarmanın çok meşakkatli bir iş olduğunu belirtmek isteriz. Bu meşakkat, en başta takip edilecek imla konusunda bir vuzuh olmamasından kaynaklanmakta, sonra da bugün için “eskimiş” sayılan kelime ve terkipler hususunda ne yapılacağına düğümlemektedir. Biz metnimizin görece yeni olduğunu nazara alarak ağır bir “harf çevrimi”ne gitmedik. Layiha okuyucularının çoğunun bu dile aşina olduğunu, bilmediği birkaç kelimeyi de Osmanlıca sözlüklerden bakma yoluna gideceğine inanarak müellif metnindeki hiçbir ibare veya kelime değiştirilmemiş fakat özellikle Türkçe kelimelerin yazılışı hususunda bugünkü alışılmış uygulamaya uyulmaya gayret gösterilmiştir. Bu cümleden olarak *hisâb* yerine *hesab*, *sûretde* yerine *surette*, *âdem* yerine *adam*, *büdcce* yerine *bütçe* vb. gibi değişiklikler yapılmıştır. Birkaç yere virgül konulmuş, birkaç kelime siyah dizilmiş ve metin paragraflara bölünmüştür, yine birkaç yerde köşeli ayraç içinde küçük ilaveler yapılmıştır. Bu arada, fikirlerin daha iyi takip edilebileceği görüşüyle aslında hiç ara başlık bulunmayan metni köşeli ayraç içinde başlıklandırdık. Metnin aslıyla karşılaştırılabilmesi için sol başlara yine köşeli ayraç içinde özgün metnin sayfa numaraları konulmuştur. Bildiğimiz kadarıyla bugüne değin metnin yeni yazıyla bir yayımı gerçekleştirilmemiştir. Gerçi *Tebssira-i İbretde*¹⁹ Suriye’den gönderilmiş daha birtakım arızalar vardır ve bunlar daha çok Dürzilerle müslümanlar arasındaki çatışmalarla ilgilidir. Ancak bunlar arasında 17 Mart 1295 [29 Mart 1879] tarihli sadaret makamına gönderilen arıza, burada okuduğunuz layihada kısaca zikredilen bazı hususların daha genişçe ifade edildiği fakat bütünü bakımından ondan daha muhtasar olan önemli bir vesikadır.²⁰

1324 (1908)’de İstanbul’da *Suriye Layihasını* “milletvekillerine ithaf” ile yayımlayan Hüseyin Tosun,²¹ meşrutiyetin kurucusu mukaddes şehit

19 *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, c. I, s. 232-236.

20 Bkz. *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, c. I, s. 358-361, *Zeyl* kısmındaki 26 numaralı layiha.

21 Toplumbilimci Orhan Türkdoğan “Hüseyin Tosun: Bir İhtilalcinin Profili” başlığıyla layihamızın naşirini olumlayan bir makalesinde onu, “tarihimizin en karmaşık bir döneminde merkeze karşı çevrenin protestosunu dile getiren son derece hareketli bir ihtilalci tipi” olarak tanımlayacaktır. Bkz. Türkdoğan “Hüseyin Tosun: Bir İhtilalcinin Profili”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı. 46, s. 71, Şubat 1987. Hüseyin Tosun 7 Ocak 1930’da prostat kanserinden İstanbul’da vefat etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucuları arasında yer alan Kafkasyalı hekim (Çerkez) Mehmed Reşid Beyin kardeşidir. Tosun Harbiye mezunu olup yüzbaşıliktan emekli olmuştur. İstanbul’un işgalinden sonra İngilizlerce Malta’ya sürülenler arasındadır. Jön Türk hareketinin “terak-2

Midhat Paşa'nın bu mühim layihasının vilayetlerin hususi ihtiyaç ve şartlarına göre idare tarzlarına mazhar olmalarını ve başka bir deyişle *Kanun-i Esasîde* açıkça yer verilen tevsi-i mezuniyetin²² mükemmel surette uygulanması lüzumunu ortaya koyduğunu, bu yüzden anayasanın bu maddelerinin müzakere edildiği bir anda bu risalenin yayımlanmasının mebuslara yararlı olacağını, Midhat Paşa'nın en büyük devlet adamlarından biri olmasını sağlayan şeyin onun "her müşkile bir çare bulmak" biçiminde tabirlendirilebilecek "icad ve ibda fikri"ne sahip olması olduğunu, Avrupa'da yayımlanan *Midhat Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi* kitabının mütalaa olunmasından anlaşılacağı gibi Paşa'nın icraatı, yokluk ve vasıtaların noksanlığından dolayı görevini ifa ederken tereddüde düşen ve korkuya kapılan memurları cesaretlendirecek nitelikte olduğunu, yine Paşa'nın Tuna ve Bağdat vilayetlerinin buhranlı ve karışık zamanlarında asayişin iadesi, idarenin ıslahı, adliyenin düzeltilmesi, beldenin imarı hususunda ve hem de pek kısa zamanda gösterdiği kudret, elde ettiği başarının hayret verici olduğunu belirterek bu kıymetli peder yadigarını basılmak için kendisine veren oğlu Ali Haydar Beyefendi'ye teşekkürünü arz etmektedir.

Paşa, bu layihayı bir müddet Beyrut'ta ve Şam'da kaldıktan sonra Suriye'nin durumuna bütünüyle vukuf kesbedecek zaman geçmeden ilk gözlemlerine ve evvelce yaptığı hazırlığa dayanarak alelacele yazdığını belirtmektedir.²³ Paşaya göre, Suriye, bilinen pek çok vilayetten coğrafyaca ve nüfusça daha büyük, arazisi her türlü tarıma elverişli, konumu itibarıyla başka yerlerden daha çok ticarete uygun olması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin en ziyade mamur ve mutlu memleketlerinden biri olmalıydı. Ancak halkının din ve mezhep, ahlak ve adetçe birçok gurupçuklara bölünmüş olması ve 1850'den sonra türlü siyasi değişikliklere uğraması sebebiyle devletin kanunları ve nizamlarının menfaatlarından buraları hakkıyla istifade edememişti. Ayrıca 1860'da meydana gelen Şam hadisesi üzerine Ce-

kici/ilerlemeci" kanadını temsil eden Prens Sabahaddin zümresine katılmıştır. *Adem-i merkezîyet ve teşebbüs-i şahsî cemiyetinin* taraftarları arasındadır. 1906-1907 Erzurum Canverir/Canveren(?) ayaklanmasını örgütlediği ileri sürülmüştür. Geniş bilgi için Türkdogan'ın makalesi ve Abdullah Cevdet, "Hüseyin Tosun'u Gaybettik", *İctihad*, s. 5323. Ayrıca bkz., H. Zafer Kars, *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu*, Kaynak Yayınları, İstanbul/Ankara 1984, s. 40 ve 49 vd.

22 Gerçekten, 1876 Kanun-ı Esasîsi 108. maddesinde "vilâyâtın usul-i idaresi tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif kaidesi üzerine müesses olup derecâtı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır" kuralını getirmiştir. Tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif kavramları İdare Hukuku profesörü Yıldızhan Yayla tarafından inceleme konusu yapılmıştır: *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif*, İÜ SBF Yayını, İstanbul 1982, 180 s. Ayrıca bkz. Atilla Nalbant, *Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s. 133 vd.

23 Midhat Paşa hatıratında, memurluğunun başlangıcında ve daha sonra yine bir vesile ile Suriye'de bulunduğundan, etrafı ve halkının karakterini biraz bildiğini kaydediyor, bkz. *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, c. I, s. 358.

bel-i Lübnan bir "idare-i mümtaze"²⁴ altına girmiş, bu kötü olay yüzünden yabancı müdahaleleri çoğalmış, Dürzi ve Nusayirilerin şımarması da mülki idarenin önemini arttırmıştı.²⁵

Midhat Paşa layihada sırasıyla şu ana başlıklar üzerinde durmuştur: Suriye'nin konumu; 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ve sonrası; işaret ettiği sorunlara önerdiği çareler; vali, vilayet muhasebesi, vilayet idare meclisinin görevleri; vilayetin yerel ihtiyaçlar da dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi (Midhat Paşa her fırsatta yerel ihtiyaçlara göre kanunlar ve hukuki düzenlemeler yapmanın zaruretini vurgulamaktan kaçınmamaktadır); mahkemelerin perişan hali; acil kolluk kuvveti ihtiyacı; idare meclisi, dava (deâvî) meclisi ve temyiz-i hukuk meclisleri; Suriye'nin altı sancağa taksimi; vilayette vergilerin gereği gibi toplanamamasının sebepleri ve vergi yükünün vatandaş için ağırlığı, öşür vergisinin yol açtığı zararlar ve Suriye vilayetinin gelir kaynakları ile salınacak vergiye esas olmak üzere bunların yeniden yazımı. Paşa, sözlerini bağlarken ne yapılacaksa bir an evvel yapılmasını, zira durumun beklemeye tahammülü olmadığını vurgulamaktadır.

Midhat Paşa'nın o zaman Suriye için tespit ettiği sorunlar, maalesef bugün de ülkemizin en belli başlı sorunları olmayı sürdürmektedir. Örnek olarak, yerel yönetimlerin merkeze karşı güçlendirilmesi, adaleti gerçekten dağıtacak bir adli teşkilatın tesisi ve vergilerin toplanması meseleleri halen Türkiye'de ele alınıp çözülmeyi beklemektedir.

24 1876 Kanun-ı Esasisinin 1. maddesine göre "Devlet-i Osmaniye memâlik ve kıta'ât-ı hazırayı ve eyalât-ı mümtâzeyi muhtevi ve yekvücut olmağa hiçbir sebeple tefrik kabul etmez". Eyalet-i mümtaze kelime olarak seçkin eyalet anlamındadır ancak terim anlamıyla "imtiyazlı/ayrıcıklı eyaletler" demektir. Cebel-i Lübnan sancağı bunlardandı ve Babıaliye bağlı devletçe atanan ve azledilen hıristiyan bir mutasarrıfça yönetiliyordu. Memurları ve hakimleri tayin ve "Meclis-i kebir"i toplama yetkisi bu mutasarrıftaydı. Müdürlükler din ve mezhebe göre paylaşılıyordu. Mutasarrıf, önemli yargı yetkisine sahip olmanın dışında güvenliği temin gayesiyle çeşitli fırkalardan oluşan karma bir ordu da kurabiliyordu. kz. Yayla, s. 100 vd. Ayrıca Ekrem Buğra Ekinci, "Lübnan'ın Esas Teşkilat Tarihçesi", *Amme İdaresi Dergisi*, c. 31, sayı. 3, (Eylül 1998)'den ayrı basım.

25 Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, (C. Baysun neşri), TTK, Ankara 1986, s. 109-110'da [12]77 [1860] hadisesini şöyle anlatıyor: "...Cebel-i Lübnan'da Dürziler ictima ile Maruniler üzerine hücum ederek pek çok nüfus telef etmiş olduklarından müdahale-i ecnebiyye vukua gelmekle Fuad Paşa Berrüşşam tarafına memuriyet-i fevkalâde ile giderken nefs-i Şamda chl-i İslam guluv ve hıristiyanlar üzerine hücum ederek bulduklarını itlaf ve hıristiyan mahallesini yağma eylemiş olduklarından Fuad Paşa Şam'a gitmeğe mecbur olmuştur ve hal pek ağır ve askeri chl-i İslam üzerine sevk etmekte muhâtara vukuu dahi vârid-i hâtır olduğundan..."

MİDHAT PAŞA'NIN SURİYE LAYİHASI

[3] Mukaddime

Meb'usân-ı kirâma ithaf eylediğim şu risâle, meşrutiyet-i hâzıramızın müessisi şehid-i mukaddes Midhat Paşa'nın mühim bir lâyihasını muhtevidir.

Bu lâyiha vilayâtın ihtiyacât ve şerâit-i hususiyesine nazaran tarz-ı idarelere mazhar olmaları veya tabir-i diğerle Kanun-ı Esasî'de tasrih kılınan tevsi'-i mezuniyetin suret-i mükemmelede tatbiki lüzumunu sarahaten göstermektedir.

Binaenaleyh Kanun-ı Esasî'nin meclis-i idare ve tevsi'-i mezuniyet hakkındaki maddelerinin Meclis-i Meb'usân'da mevki'-i bahse konulduğu şu sırada bu lâyihanın kıraeti meb'uslarımız için faideden hâli olmasa gerekir.

Midhat Paşa merhumun en büyük, en bülemlü ricâl-i hükümetten biri olmasını temin eden şey "her bir müşkile karşı bir çare bulmak" fikr-i icâd ve ibdâ'dır. Dört-beş sene evvelisi Avrupa'da Midhat Paşa-zâde Ali Haydar Bey tarafından mevki'-i intişara konulan ve gördüğü rağbet-i fevkâledeye binâen mevcudu kalmayan "Midhat Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi" nam eserin mütâlaasından anlaşılacağı vechile müşârünileyhin icraatı fikdân ve noksanî-i vesâitden dolayı ifâ-yı vazifede tereddüt ve futûra düçâr olan memurlarımız için cesaret-bahş olacak kuvveti haizdir.

[4] Tuna ve Bağdad vilayetlerinin buhranlı ve iğtişâşlı zamanlarında iade-i asayiş, ıslah-ı idare, tensik-i adliye ve imar-ı belde hususunda ve hem de pek az bir zaman zarfında ibraz eylediği kudret, istihsal eylediği muvafakiyet hakikaten şayan-ı hayrettir.

Abide-i maneviyesi, hâtıra-i millette merkûz ve mustakar olan merhum-ı müşârünileyhin şu eser-i metrukunu tab' ve neşre vasıta olduğum için kendimi bahtiyar addeder ve bu kıymetdâr yadigar-ı pederi li-ecli't-tab' lutf buyuran Ali Haydar Beyefendi'ye arz-ı teşekkür eylerim.

9 Kânûn-ı sâni 1324 [22 Mart 1908] Hüseyin Tosun

"SURET-İ LAYİHA"

[5] Min gayri liyâkatin memuriyetiyle müftehir olduğum Suriye vilayetinin ıslahât ve tanzimâtı hakkında şeref-sunûh ve sudûr buyurulan talimât-ı hikmet-gâyât-ı hazret-i Pâdişâhî mantûk-ı âlisine tevfikân lazım olan şeylerin eğerçi hakkıyla tedkik ve mütâlaasına müsaid olacak kadar bir zaman geçmemiş ise de daire-i vilayete vusûl-i âcizânemle beraber bir müddetcik Beyrut'da ve ondan şimdiye kadar nefis-i Şam'da vilayetin ahvâl-i umumiyesi hakkında daha eskiden müstahzar olan malûmâta ilâveten hasıl olan vukufa göre şimdilik alelacele ehemmiyeti tahattur ve mütâlaa edi-

len maddelerin telgrafla vaki olan emr ü iş'ar-ı âlilerine imtisâlen arz ve beyanına ibtidâr olunur.

[Suriye'nin konumu]

Mustağni-i beyan olduğu vechile Suriye vilayeti mevki'-i coğrafisinin muhît olduğu dairenin cesametine göre ekser malûm olan vilayetlerden vasî' ve cesîm olduğu gibi nüfus-ı ahali dahi bi'n-nisbe ziyade olduğundan ve arazisinin her türlü ziraata ve vaziyet-i mevki'yesinin sair yerlerden ziyade ticarete kâbiliyeti müsellemler bulunduğundan Memâlik-i Mahrûse'nin en ziyade mamur ve mesud bir kıt'ası olmak lazım gelir iken ahali ve seknesinin din ve mezhebce ve ahlâk ve adâtca birçok firak-ı muhtelifeye münkasem olması ve asr-ı hâzırın nisf-ı âhiri içinde türlü inkılabât-ı politikaya uğraması hasebiyle kavânîn ve nizâmât-ı devletin menâfi'inden [6] buraları hakkıyla hissedâr olamamış ve [12]77 [1860] tarihinde vuku'a gelen Şam hadisesi üzerine Cebel-i Lübnan'ın bir idare-i mümtaze altına girmesi ve o hadise-i seyyiesiyle müdâhalât-ı ecnebiyenin artması ve Dürzi ve Nusayri gibi akvâm-ı muhtelifenin şımarması idare-i mülkiyesinin ehemmiyetini tezyid eylemiştir.

[Vilâyât Nizâmâtı ve sonrası]

[12]80 [18.6.1863-4.6.1864] tarihinde vaz' ve tesis olunan *Vilâyât Nizâmâtının* buraca dahi bir aralık icrasına teşebbüs olunarak o kuvvetle hâlin tedennisine bir fâsıla verilmiş ve vilayetin sancak ve kazâ ve nevâhiye taksimiyle teşkilatı ve ona müteferri' nizamâtı icra olunmuş ve umûr-ı maliyesi dahi bir dereceye kadar tashih edilmiş olduğundan refte refte bazı icraat ve fiiliyâtı icabât ve ihtiyacât-ı mevki'iyeye tatbikan tashih ve tadil olunmak üzere bu usulün devamı epeyce ümid-bahş olmuşken sair vilayetlerde olduğu gibi buradaki kurulmuş olan çarh-ı idare dahi gâh masrafca tasarrufât mülâhazasıyla ve gâh ondan daha nâfi' kaide koymak niyetiyle bozularak yoldan çıkmış ve idarenin bu vechile kusur ve noksanları görüldükçe ne memleketin istidâd ve kâbiliyeti ne de icraya vasıta olacak vesâil ve âlâtın kifâyeti mülâhaza edilmeyerek yeniden birçok usuller ve nizamlar yapılmış olduğundan idare-i memleket acîb ve garîb bir suret kesbetmiştir. Malûm-ı fehîmâneleri buyrulduğu vechile vilâyet nizamâtından evvelki usul-i eyalet iktizasınca bir eyaletin işleri şimdikininki onda biri derecesinde değil iken valinin hiç olmaz ise kethüda ve divan katibi gibi maiyetleri olduğu ve usul-i vilayetin [7] tesisinde ihtirâ' edilen birçok mesâlih-in merci'i olmak üzere mütenevvi' memurlar tertib edildiği hâlde bunların cümlesi tağyir ve tenkih olunarak halbuki o vesâitin gördüğü işler tamamıyla ifâ edildikten başka birçok ihtirâ'ât dahi zammedilmesiyle mesâlih-i câriye-i vilayet memurîn-i mevcudenin kudret ve tahammüllerini kat kat geçmiş ve bu ahvâle munzam olarak *cüz'i ve külli* her bir husus için *merkez-i devlete müracaat etmek usulü* vaz' ve ittihaz olunarak bu dahi memurîn-i vilayetin bütün bütün iktidarlarını selb ile her şeyi bittabi merkeze atfetmek mecburiyetini intâc eylemiş olduğundan işte bu vilayetçe

işitilen ve dünyanın hedef-i ta'n ve teşnî'i olan su-i idarenin hakikaten menşei bu ahvâldir.

[Çare]

Binaenaleyh meydana gelen fenalıkların illet ve esbâbı nazar-ı mülâhazaya alınmayarak alelîtlak ıslah ve tanzim-i umûr niyetiyle her bir maddeye müceddeden birer surette çare ve tedbir düşünölmekten ise tecârib-i filiye ile fevâidi yâr ü ağıyâr nazarında tasdik ve itiraf edilmiş olan *usul-i vilayete tevfikân* bir kere şekl-i idare tasvir ve her şeyden mukaddem hükûmete lazım olan emniyet-i umumiye iade ve tesis olunarak ondan sonra memleketin bugünkü hale göre ihtiyac-ı sahihi olan nizamât ve ıslahâtın ikmal ve icrası daha doğru ve eslem olacağından bu mütâlaâta nazaran şimdilik tahattur edebilen madde ber vech-i âtî arz ve tafsil olunur.

[Valinin, vilayet muhasebesinin ve vilayet idaresi meclisinin görevi]

Şöyle ki vilayât nizamnamesinde beyan olunduğı vechile vilayetin [8] sancaklara ve sancakların kazâlara ve kazâların nevâhi ve kurâya taksimiyle bu usule mütenasib olmak üzere merkez-i vilayet olan memleketle beraber havi olduğı kazâlar dahi bir sancak hey'etinde teşkil olunarak mutasarrıf ve muhasebeci gibi memurları tanzim ve bunlara lazım olan şeyleri ikmal ve tetmim kılınmış ve valinin müddet-i gıyabında vekalet etmek üzere bir de muavin yapılmış olduğundan nizamât-ı vilayet iktizasınca umûr-ı maliye ve mülkiye ve zabtiye ve saire için memurîn ve müstahdemîn-i vilayetin tayin olunan vezâfi bu nisbette taksim olunarak valinin memuriyeti umumuna nezaretle beraber meclis-i idare-i vilayet'e riyaset etmek ve daire-i vilayeti bizzat dolaşıp imarât ve terakkiyâta lazım olan tedâbiri icra eylemek hususları olduğı hâlde ibtidâ muavinlik memuriyetleri kaldırılarak ve müteakiben merkez mutasarrıflığıyla ona merbut olan memuriyetler lağvedilerek mesâlihi bir hâl-i muntazamda rü'yet etmek üzere mevzû' olan makine ve alet-i idare tabii bozulmuş ve meselâ sancakların umûr-ı hesabiyesini tedkika merci olan muhasebe-i vilayet bu vazife ile beraber bir de sancak muhasebeciliğı ve bizzat idare olunan merkez-i vilayet kazâsının mal müdürlüğü vazifesini hâmil olmuş ve kezalik meclis-i idare-i vilayet sancak mecâlis-i idaresinde görölen mesâlih-in tedkikine ve umûr-ı cesîme-i vilayetin müzâkeresine memur olduğı hâlde buna ilâveten bir de merkez-i vilayet olan sancağın ve onun merkezi bulunan şehir ve kazânın dahi kâffe-i müfredât-ı [9] umûrunu görmek üzere bu işler dahi meclis-i idare-i vilayete tahmil edilmiş olduğundan ve bu ahvâle munzam olarak askerî ve maliye ve rusumât ve tapu ve evkâf idarelerine ait kâffe-i müfredât-ı umûrun tasdiki o meclislere kaldığından azası bunlar hakkında yazılan şeyleri okumağa bile vakit bulamayarak hemen temhir ile mükellef buldukları cihetle asıl mesâlih-i mühimme tabii görölemeyerek geri kaldığı ve bu hâlden mülken ve malen nice mazarratlar zuhura geldiğı mucib-i taaccüb değildir.

[Valinin görevleri]

Valinin vezâifine gelince memlekette vali bulunan bir adam şimdiki hâl ve usule göre vilayetin havi olduğu elviyenin mercî'î ve valisi olduğu gibi merkez olan sancağın mutasarrıfı ve re's-i vilayet bulunan kazânın kaymakamı olup kâffe-i müfredât-ı umûrun mercî'-i münferidi ve mes'ûl-i muşahhası olmakla artık daire-i vilayette seyr ü seyahat etmek ve vilayetin terakkiyatını düşünmek şöyle dursun vârid olan evrâkın üçte ve beşte birini bile hakkıyla tedkik ve icabını re'y etmeğe vakti müsaid olamadığı şimdiiye kadar vilayet memuriyetinde bulunan ve hususiyle burada memuriyeti sebkat etmiş olan zevâtın mîsdâkı olmak lazım gelir.

[Vilayetin yeniden düzenlenmesi ve memur maaşlarının yükseltilmesi]

Yukarıda arz ve beyan olunduğu vechile şimdi evvel be evvel mesâlih-i câriye-i vilayetin yoluna konulması için ibtidâ şekl-i vilayetin teccidi ve memurlarının ve mecâlisinin o vaz' ve hey'et üzere tertibi elzem ve ehem olup eğerçi bu da masârif-i zâideyi mucib olacağı cihetle hâl-i hâzır hazine ile tevfiik olunamayacağı [10] malûm ise de şimdiiye kadar vakit be vakit icra olunan tenkihât ile vilayet memurlarının adedi ve maaşları bir dereceye tedenni etmiştir ki, zîrde beyan olunacağı vechile validen en küçük memurlara kadar bilcümle memurîn-i mülkiye ve adliye ve tahririye ve hesabiye ve sairenin yekun-ı maaşları vâridât-ı vilayetin yüzde dördü nisbetinden bile aşağı bir dereceye tenezzül etmiş olup halbuki böyle bir cesim vilayetin umûri bu kadar maaşla görülmek mümkün olamayacağı ve meselâ ezcümle Belka²⁶ sancağı hayli mühim ve mutenâ bir mutasarrıflık olduğu hâlde sancak ve kazâ ve nahiyelerinde müstahdem bilcümle tahrirât ve muhasebe ve Meclis-i temyiz ve Meclis-i deâvi keketebesinin yekun-ı maaşları şehriye 6.000 kuruştan ibaret olmakla bu mikdar maaş ile istihdam olunan memur ve keketebenin hakkıyla iş göreceklerini ve irtikâb etmeyeceklerini inanmak müşkil idüğü müsellemdir. Her ne ise vakt ü zamanın ilcâ eylediği hâl ve zaruret dahi malûm olmasıyla şimdilik vali muavinliği ve ziraat ve ticaret memuriyetleri gibi şeylerden sarfinazarla behemahal merkez mutasarrıflığı ve ona müteferri' olan meclis-i idare ve muhasebe gibi memuriyetlerin teccid ve iadesiyle maaşlarının hâl-i hâzıra göre müceddeden tahsisi ve elviye ve kazâlarda bulunan memurîn ve keketebe maaşlarının dahi mümkün mertebe medâr-ı taayyüş olabilecek dereceye iblâğı şart-ı a'zam olduğuna ve bir de buraya göre umûr-ı ecnebiye idaresi yalnız 1.000 kuruş maaşla ve tercüman namıyla bir adama [11] tahmil edilmiş ise de Beyrut ve Şam'da ve Suriye kıt'asının ekser mahallerinde her devletin birer konsolosu olup bunlar mühim ve gayrimühim kâffe-i umûr için merkez-i vilayete müracaat etmekte olmalarıyla maa-hazâ bu kadar muhâberât ve mükâtebât için öyle adi ve yalnız bir memurun kifayyet etmeyerek Cebel-i Lübnan, Suriye vilayetinin onda bir cüz'î derecesinde olduğu hâlde Cebel'de müstahdem bulunan ecnebi kalemine şehri-

26 Ürdün ırmağı ve Ölüdeniz bölgesinde bir kasaba.

ye 12.000 kuruş maaş verilmekte bulunduğuna binaen buraca dahi hiç olmaz ise onun nisfi mikdarı tahsisât ile bir ecnebi kaleminin teşkili lazım idüğünden bunların cümlesine mukâbil olmak üzere tahsisât-ı vilayete se-nevî 6 yük²⁷ kuruş mikdarı akçenin müceddeden tertibi icab eder.

[Mahkemeler]

Vilayetçe en ziyade şikâyet-i âmmeyi celb eden ve kemal-i sür'atle tan-zim ve ıslahı vacib olan umûrun biri de mehâkimdir ki bu mahkemeler ka-zâlarda beşer-altışar yüz kuruştan biner ve bin ikişer yüz kuruşa kadar ma-aş ile muvazzaf ve ekserisi nâ-ehil birer nâib ile bir de yüz elli-iki yüz ku-ruş maaşla katib idaresine kalarak tayin olunan azanın ise ekserisi kendi menfaatleri veya icra-i nüfuzları için devam ettiklerinden ve kuvve-i teş-ri'iyenin umûr-ı cezaiyeden tefriki hakkında mevzû' olan esasa göre mah-kemelerin müstakil olması müstelzim²⁸ ise de istenilen istiklali hüsn-i is-timal edecek memurlar yetişinceye kadar mahkemelerin harekâtı [12] biz-zarure hükûmetlerin taht-ı nezaretlerinde cereyan ettiği hâlde bu müdâ-hale vâkiâ esasen ve kaideten yolsuz olmasından dolayı evâmîr-i kat'îye ile men edilmiş olmasıyla mehâkim ve mecâlis memurları artık her istedikle-rini yapmaya mezun kalmış olduklarından bundan dolayı türlü irtikâbât ve su-i istimalât vuku' bulmakta ve hususiyle umûr-ı cezaiye ve cinâiyede ek-ser [ve]ya hiç bir kanun ve nizama tevfiğ olunamayacak muâmelât zuhura gelmekte olup eğerçi işbu mahkemelerin daha üst taraflarında ve sancak başlarında birer meclis-i temyiz var ise de işbu meclisler kazâlar deâvi mec-lislerinde görülen umûr-ı hukukiyenin mercî'-i istinâfi ve mesâlih-i ceza-iyenin mahall-i tedkiki olduğu gibi merkez olan kazânın dahi birinci mah-kemesi olduğu hâlde müddei-i umumi ve müstantik gibi memurları olma-dıktan başka bir veya iki neferden ibaret olan ketebesî dahi ehil ve mukte-dir olmadığı cihetle mehâkime havale olunan işler senelerce sürünüp hu-susiyile töhmet ve cinayet için habs ve tevkîf olunan mücriminden onda bi-rinin kaide üzere rü'yet-i muhakemesi kâbil olmadığından mücriminden pek çoğu bilâ-hükm ve müddet-i medide mahbesde kaldıktan sonra niha-yet ya imtidâd-ı müddetleri vesilesiyle veya bir iltimas ve istidâ ile sebille-ri tahliye olunmakta olmasıyla bu hâl vilayetçe cinayâtın dahi tekessürünü icab eden esbâbdan biridir. Şâmih-i vüsul-i âcizânemle beraber mahbesde gördüğüm iki yüzden müteceviz mahbusünden üç rub'unun bilâ-hükm mahbus ve mevkuf [13] olduğu anlaşılmasıyla bunların bir an evvel icra-i tedkikâtı iltizam olunduğunu ve nefis-i Şam'da bulunan meclis-i temyiz ri-yasetinde 5.000 kuruş maaşla bir memur-ı mahsus olup deâvi-i hukukiye kısmı için dahi ayrıca bir reis-i sâni bulunduğu hâlde umûr-ı tahririyesinin memurları iki nefer katibden ibaret bulunmuş ve halbuki işbu meclis-i temyiz-i hukuk merkez sancağı dahilinde bulunan kazâların mercî'-i isti-nâfi ve vilayet dahilindeki ekser vukuâtın mahall-i tedkiki olduğundan baş-

27 Bir "yük" Şemseddin Sami'nin *Kamus-i Türkîde* verdiği bilgiye göre beş yüz bin kuruştur (s. 1565).

28 Metinde "mültezim" şeklindedir.

ka Şam şehri gibi bir belde-i azîmenin dahi mahkeme-i ibtidâiyesi olmakla yevmiye havale olunan birçok mesâlih-i hukukiyeden başka yalnız umûr-ı cezaiye olmak üzere meclise vürud eden maddelerden rü'yet edebileceği işler gelen mesâlih-in üçte-dörtte biri nisbetinde olarak üst tarafının tabii ve zaruri görülemediği ve görülmek mümkün olamadığı anlaşılmıştır. Mehâkimin şu fenalığı yalnız buraya mahsus olmadığından devletçe umumu hakkında tasavvur buyurulmakta olduğu haber verilen nizamât-ı cedide ile inşaellahu teâla bunların dahi kesb-i salah ve intizam edeceği ümid-bahş ise de böyle bir nizamın karar ve ilan ve icrası nasıl olsa zamana muhtac olup halbuki yevmiye zuhura gelen vukuâtın ve ondan tevellüd eden fenalıkların teehhur ve intizara müsaadesi olmadığından ve şimdilik tasavvur olunduğu vechile işbu mecâlis ve mehâkim ketebesinin ve memurlarının muvakkat olsun ikdâriyle ıslah ve tadilleri şu [14] su-i ahvâlin cereyanını durdurmağa bir çare-i âcil olup ileride vaz' u tesis buyurulacak nizamâtın icrasına mani olmayacağından tadilât-ı meşruhanın icraatına hemen teşebbüs olunmak üzere 95 [5.1.1878/24.12.1878] senesi tahsisâtına 200.000 kuruş mikdarı akçe ilâvesi levâzım halindedir.

[Kolluk gücüne olan ivedi ihtiyaç]

İdare-i memleketçe sür'at-ı tanzimi en mühim olan maddelerin biri de zabtiye askeri olup mehâkim-i adliye hükûmete lazım olan adaletin ve emniyet-i memleketin nasıl esası ve mebnâsı ise zabtiye sınıfı dahi onun aleti icrası olduğu muhtac-ı beyan değildir. Suriye vilayetinin umûr-ı zâbitasında mukaddepleri sekiz-on bin nefer asâkir-i muvazzafa istihdam olunurken vilayet usulünün tesisiyle beraber sair mahaller gibi bir zabtiye alayı teşkil edilmiş ve 85 [24.4.1868/12.4.1869] tarihinde yapılan nizam üzere alayın tanzimâtı tashih ve ıslah ile beraber buranın ihtiyacât-ı mevki'iyesine göre beledi ve seyyâre itibariyle sınıflara taksim ve müfettiş namıyla polis ve hapishaneler için gardiyan sınıfları dahi tertib edilmiş olduğu hâlde sonradan asâkir-i zabtiyenin idare ve kumandası Dersaadet Zabtiye Nezaretine alınarak ve müfettiş sınıfı lağvedilerek hâlleri ve vezâif-i askeriyeleri türlü türlü renk ve surete konulmuş ve ekser zâbitân ve neferâtı ise yaramaz adamlardan tereküb etmiş olmakla bunlar Dersaadet'teki Zabtiye Fırka Meclisi'nin arzusu vechile asâkir-i nizamiye şekli ü sıfatında ber muntazam asker olmak mümkün ve müyesser olmadığından başka bir mülkiye [15] askeri olmak sıfat ve kâbiliyetinden dahi çıkarak istenilmeyen bir hâl ve surete girmiş ve hususiyle mesele-i harbiye münasebetiyle idareleri ve hareketleri bütün bütün yoldan çıkmıştır. Asâkir-i merkumenin efrâdı ve maaşları hakkında birkaç defa icra kılınan tenkihâttan sonra [12]92 [7.2.1875-27.1.1876] senesinde tahsisâtı 93 yük ve [12]93'de [28.1.1876-15.1.1877]108 yük kuruş olup [12]94'de [16.1.1877-4.1.1878] kâime münasebetiyle 135 yük kuruşa varmış ve [12]95 [5.1.1878/24.12.1878] senesi için bütçeye 163 yük [kuruş] konulmuş olmasıyla asâkir-i zabtiyenin bu vechile muayyen olan muhassasâtı vilayetin kâffe-i memurları tahsisâtının dört-beş misli derecesinde olduğu hâlde

bu asâkir istihdamından maksad-ı asli olan inzibât ve emniyet hasıl olamadığından başka asâkir-i merkumenin şekli ü hâlleri ve hey'et-i nizamiyeleri dahi hakikaten teessüf olunacak bir derecede bulunmuştur. İşbu kusur ve noksan tahsisâtın adem-i kifâyetinden veya sair bilinmeyen sebeplerden nâşî olmayıp çünkü umûr-ı zabıtaya taalluk eden işlerin nev'î ve ihtilafî cihetiyle meselâ umûr-ı tahkikiye ve teftişîye ve ihzariye ve mesâlih-i tahsiliye ve postacılık ve gardiyanlık misilli işlerden her birisinin icab-ı tabiisi başka başka olduğu gibi Suriye vilayetinin ahvâl-i mevki'iyesine göre çöllerde eşkiyâyı urbânı takip etmek için kullanılan süvarinin vaz' u hareketi diğer tarafta yolları temin için istihdam olunan süvarinin usul-i hareket[in]den başka olduğu ve kezalik Beyrut'da bulunan [16] piyade neferinin vazifesi Belka ve Hama'da olan piyadeye benzememek zaruriyât-ı mevki'iyeden bulunduğu hâlde bu tenevvü' ve ihtilaf kat'an nazar-ı itibara alınmayarak cümlesi bir sınıf askere gördürülmek ve ona dahi Zabtiye Nezareti'nden kumanda edilmek arzu ve iltizam olunup bunlar hakkında vilayete hiçbir selahiyet bırakılmamış olmanın beyhude bunca mesarif ihtibârıyla ve asker namıyla kullanılan kuvve-i zabtiye bugün başıbozuk hey'etinden fena bir hâle girmiş olduğundan başka efrâd-ı ahali haklarında bunlar tarafından vukua gelen türlü mezâlîm ve te'addiyâtın münbâis olan şikâyet dahi dahilî ve haricî samâh-ı âlemi doldurmuştur. Telgırafla arz olunduğu vechile şu hâlin alelacele ıslahî ümidiyle asâkir-i merkumenin [12]85 [24.4.1868/12.4.1869] tarihinde yapılan nizamname hükmüne tevfikân yeniden tanzimi ve teftiş ve gardiyan sınıflarının müceddeden teşkili tasavvur olunarak bu tasavvur ve tertib üzere cümlesinin maaş ve muhassasâtı 70 yük kuruş raddesine bağlı olacağı anlaşılmış ve bunun ise hüsn-i intizamiyle beraber muhafaza ve zâbita-i vilayete kifayeti ve hazinece görünen menfaati cihetiyle hemen icra olunarak mevcut zabtiye askerinin adem-i intizamından zuhura gelen bunca su-i istimalâta bir nihayet verilmesi vacibeden bulunmuş ise de yine telgırafla vaki olan cevabname-i sâmi-i âsafânelerinde beyan buyurulduğu vechile madem ki Memâlik-i Mahrûse'nin zâbita-i umumiyesi hakkında karar gâr olan jandarma ve polis nizamâtının derdest-i icra bulunduğu vaad [17] ve irade buyruluyor ona intizar edilmek tabii olup bu cümle ile beraber eğerçi işbu nizamname-i cedidin müzâkeresinde her vilayetin ihtiyacı ve mevki'inin icabı dermeyeran olunmuş olacağı gibi burasının dahi icabâtına ve çöl ve beyâbândaki urbânın def'i mazarratına birçok aksâm-ı muhtelifeye münkasem olan sunûf-ı halkın ahvâl ve tabâyı'-i malûmesine karşı ihtiyacât dahi gözetilmiş olacağında şübhe yok ise de şayet buraları hakkiyla tedkik olunmayarak burası vilayât-ı saireye makîs tutulacak olur ise yine maksad hasıl olamayacağından bu maddeye yalnız şu mülâhazanın arz ve ilâvesine ibtidâr kılınır.

[İdare meclisi, deâvi meclisi ve temyiz-i hukuk meclisleri]

İdare meclisleriyle deâvi ve temyiz-i hukuk meclislerinin nısf azası beher sene tebdil olunarak yerlerine diğerlerinin intihabı nizâm-ı mevzû'u iktizasından olduğu hâlde Memâlik-i Mahrûse'nin sair mahallerinde vuku

bulduğu gibi Suriye vilayetinde dahi bu usulün icrası terk olunarak azadan birinin vefatı veya istifası gibi bir hâl vukuunda açılan azalık mahalline mukaddemki intihabda ekseriyet-i ârâ kazanmış olanlardan biri intihab edilmek usul ittihaz kılınmış ise de bunun bu vechile cereyanı maksad-ı ifaya kâfi olmadığından mürur-ı zaman ile birtakım meclislerin aded-i azası nizamden muayyen olan mikdarını tecavüz edip biraz dahi ihmal ile noksan kalmış ve mevcudu içine münasib olmayan adamlar karışmış idüğünden ve [18] hususiyile Kanun-ı Vilayetin en luzumlu ve esaslı icraatından olan *Meclis-i Umumi-i Vilayet* şimdiki kadar hiçbir defa teşekkül edememiş olduğundan bunların nizamât-ı vilayet ahkâmına tevfikân tanzimâtının icrası [lazımdır].

[Suriye vilayetinin altı sancak bölgesine bölünmesi]

Ve bir de Suriye vilayetinin nefsi-i Şam sancağıyla beraber ve 6 livaya taksimi mevki'in icab-ı tabiiyesine muvafik ise de kazâ ve nevâhinin inkısamında gerek ahalice ve gerek mesâlih-i devletçe müşkilatı mucib haller vuku bulmakta olup hususiyile nefsi-i Şam sancağı dahilinde bulunan mahaller mukaddemâ müteaddid kazâ hey'etine konulduğu sırada şehir-i Şam'ın etrafını muhît olan kurâ ve nevâhi dahi Vâdiyyü'l-Acem ve Cebel-i Kalmûn²⁹ namıyla teşkil olunan iki kazâ kaymakamlığına ilhak edilmiş ve bu da merkez mutasarrıflığının lağvından sonra mücerred vilayet merkezinin tahfif-i mesâlihi mülâhazası üzerine yapılmış ise de Şam'a bir veya iki saat mesafe[de] olan köylerin gerek hükûmete ve gerek hukuka müteallik işleri için yanı başlarında merkez-i hükûmet durur iken geride diğer bir kazâ merkezine müracaat etmeleri lüzumsuz ve münasebetsiz olduğundan yukarıda arz olunduğu vechile merkez mutasarrıflığının iade ve ibkâsından sonra gerek bu kazâların ve gerek sair kazâ ve nevâhidin tadil ve tashihi iktiza edenlerin yeniden tedkikiyle mevki' ve maslahatlarının icabına göre tanzimi ve kurâ ve nevâhice nizamât-ı mevzû'aya tatbikan iktiza eden şeylerin sırasıyla icrası lazım gelirdi.

[Suriye vilayetinde vergilerin tahsil edilemeyen sebepleri ve ağır vergi siyaseti]

Suriye vilayetinin ahvâl-i mülkiye politikası gibi umûr-ı maliyesi dahi gayet karışık ve müşevveş³⁰ bir [19] hâlde olmasıyla tanzimât ve islahâtı hakkında tahattur olunabilen mülâhazâtı izah etmek için zaruri bazı tafsilât iktiza eder. Şöyle ki vilayetin vâridâtı mukaddemleri aynı ve bedeli mu-

29 Vâdiyyü'l-Acem ve Cebel-i Kalmûn (Dûmâ), Osmanlı idaresinin son dönemlerinde 4 sancak bölgesine ayrılan Suriye'nin Şam sancağına bağlı kaza merkezlerinden ikisinin adıdır; ötekiler Şam, Bikau'l-Aziz, Baalbek, Hâsibiyâ, Râsiyâ ve Nebk idi. Bkz. Remzi Kılıç, "Irak ve Suriye'nin Tarihi Coğrafyası ve XIX. Yüzyıl Sonu İtibariyle İdari Konumu", *Türk Kültürü*, Ocak 2000, Yıl. XXXVIII, sayı. 441, s. 30. Bu metinde geçen ve bugün Suriye ile Lübnan'da bulunan diğer yer adları için de zikredilen makaleye bakılabilir.

30 Metinde "müşevveş" kelimesinden sonra fazladan vav ve elif harfleri ("vâ") yer almaktadır.

kannen olan mürettebâttan ve birtakım rusumâttan ibaret olduğu hâlde sonraları yavaş yavaş vergi usulü vaz' olunarak [12]82 [26.5.1865-15.5.1866] tarihinde dahi mahsulât-ı araziye den öşr ahz olunmak kaidesi ittihaz edilmiş ve muahharan emvâl-i vergi hakkında memâlik-i sairede icra olunan tahrir usulü buralara dahi tamim edilerek birtakım mahallerin vergi vâridâtı bu usul altına konulmuş olmağla el-hâletü hâzihi vilayetin vergi ve a'sâr ve adet-i ağnâm ve rusumât olarak kâffe-i vâridâtı nakd olarak 112.000 kese akçe raddesindedir. Bu vâridâttan memurîn-i vilayet maâşî yani validen müdür ve kazâ katibi gibi en küçük memura değin bilcümle müstahdemîn muhassasâtı 7 bin bu kadar keseye ve zabtiye ve neferât-ı muvazzafa tahsisâtı nakden 20 bin kese raddesine balığ olmağla bunlar çıktıktan sonra vâridât-ı vilayetin küsurî ashâbı uhdesinde bulunan mâlikâne ve evkâf-ı kurâ bedelâtı ve Hicaz mürettebâtı ve mütekâ'idin-i askeriye ve muhtacın maâşâtı ve evkâf havalâtı ve ordu-yu humayun tahsisâtı gibi hazinece havale buyrulan mahallere verilmek üzere müretteb ise de zirde beyan olunacak ahvâl ve esbâbdan dolayı vâridâtın sene be sene humsî ve ruba'î mikdarı mûmteni'î't-tahsil bakâyâ hükmünde kalıp buna karşılık [20] bittabi masarifât ve havalâtтан dahi o kadar açığı görünmekle bu açık duyûn olarak terâküm etmektedir. Vâridâttan bu vechile bir kısım-ı küllisinin tahsil olunamayıp kalmasının ve çürümesinin esbâbı da budur ki vilayetin havi olduğu mahallerin ihtilafât-ı mevki'iyesi gibi sekene ve ahali dahi İslam ve Hıristiyan ve Dürzi ve Mütevâlî³¹ ve Marunit³² ve Nusayri gibi birtakım akvâm ve kabâil-i muhtelifeden mürekkebe olup bunların ise her birinin icab-ı halkîsi ve istidâd-ı tabiiyesi gibi ahvâl-i politikası dahi birbirine benzemediğinden ve hususiyile [12]78 [10.7.1861-27.6.1862] tarihinde Cebel-i Lübnan'ın bir idare-i mümtaze altına dahil olmasıyla bu hâl cebel-i mezkura mülâsik olan mahaller ahalisinin istidâdını değiştirmiş ve umumen sevâhil-i Berrü'sh-Şam politikaca bir başka renk ve istidâd almış ve içerilerde Havran ve Cebel-i Durûz ile Belka ve Hama sancakları gibi bâdiye-nişin urbânın konup göçtükleri mahaller zâbitasız ve idaresiz bir hâlde kalmış olduğundan bunlardan alınması iktiza eden emvâl-i hazinenin usul-i kadîme üzere kalması caiz olmadığı gibi topunun bir muamele tahtında yürütülmesi dahi doğru olamayacağı müsellemler iken Rumeli ve Anadolu kıt'alarında nasıl usul ittihaz olunmuş ise burada dahi aynıyle ve bilâ-istisna o kaidenin yürütülmesine teşebbüs olunarak ezcümle tahrir-i emlâk usulü üzere mal-i verginin kıymet-i emlâk ve îrâd ve temettü'ât üzere tarh ve tevzi'î mütâlaasıyla birçok tekellüfât ve masarifât ihtiyar edilmiş olduğu hâlde Havran ve Belka [21] sancakları dahilinde kâin mahallerde ve Cebel-i Durûz ve Nusayri gibi yerlerde bunun icrası kâbil olamayarak öte tarafta icra edilmiş denilen mahallerde dahi atık verginin yekununa halel götürülmemek için 10.000 kuruş kıymeti olan emlâka

31 "Mütevâlî", XVIII. asırda Lübnan'da yaşayan bir Şii cemaatin adı. İran kökenli bu topluluğu, bu bölgeye, Irak'taki Ali yanlılarının etkisini azaltmak gayesiyile Muaviye yerleştiği, bkz. *Büyük Larousse*, İstanbul, ts., c. XXVI, s. 8484.
32 Maruni.

80.[000] ve 100.000 kuruş ve dönümü 50 kuruş değmeyen araziye beşer-altışar yüz kuruş hesabıyla fahiş kıymet takdir olunmuş ve hattâ bu def'a bizzat müşahede ve tahkik olunduğu vechile canib-i miriden mesele 100.000 kuruşa satılmış araziye yine satıldığı sene içinde 10-12 yük kuruş kıymet konulmuş olduğundan vergisi o nisbette istenildiği ve a'sârı dahi başkaca istifa kılındığı hâlde ol arazi icara verilirse yüzde dört hesabıyla bedel-i icarından ve icara verilmez ise araziyi işleyenlerin tahmin edilen menâfi'inden bir de temettü' vergisi talep olunmakla bir mülk ve arz üzerinden fahiş hesap ile bu kadar mütenevvi' vergi vermek tabii ağır gelerek hiç kimse hoşnûdî-yi hâl ile tediyesine yanaşmadığı cihetle bi'z-zarure cebren istihsalı iktiza edip bu suretle tahsil edilen emvâlin ise tamamen istihsalı mümkün olamamak tabii olduğuna ve bu cümle ile beraber temettü'ât üzerine muayyen olan verginin suret-i tahsis ve tevzi'i dahi bir suret-i acıbede olup meselâ bir dükkanda kassablık veya bakkallık eden bir adamın veya kırdâ rençberlik ve ortaklık eden bir şahsın senevî temettü'âtı olmak üzere takdir olunmuş olan bir meblağ-ı muayyenden yüzde üç [22] hesabıyla alınacak akçenin tahsili zamanı geldikte vergi verecek adamın o kadar temettü'ü olduğunu inkar etmesi ve isbat edecek elinde bir defter bulunmaması hasebiyle ekseriya vaki olduğuna göre bir adamın temettü' vergisi olarak vereceği 15-20 kuruş için mükerreren muhtarlar ve tahsildârlar gelip giderek ve nihayet komisyonlarla tahkikine uğraşarak bundan dolayı dahi türlü şikâyet ve müşkilât zuhura gelmekte bulunduğu binaen işte verginin bir kısm-ı küllisi bu vechile geri kalmakta ve hele ecnebi takımları kıymet-i emlâk hakkında olan itirazâtı serrişte ile beraber temettü'ât vergisine hiç yanaşmadıklarından bidayetden beri onların hisse-i vergisinden bir şey alınamayarak çürümekte bulunmuştur.

[Öşür vergisi]

A'sâra gelince vilayet dahilinde bulunan mahallerin hakkıyla zer' edilecek onda bir öşrü tamamen ahz edilmek lazım gelse şimdikinden yüzde otuz ve kırk nisbetinden ziyade tutacağında ıstibah yok ise de ziraatçe en cesîm ve mahsuldâr olan Havran sancağının ahvâl-i malûmesi cihetle mahsulâtından öşre mukabil olmak üzere götürü ve maktu' olarak bir miktar şey alınabilip diğer sancakların ise havi olduğu kurâdan birtakımı aşâyir-i urbân tasallutundan ve birazı fahiş faizle ecnebilere medyun olarak onların zazyikâtından dağılmış ve ziraatsız kalmış olduğundan bunlar çıktuktan sonra geride kalan ve taht-ı idare ve zâbitada olan mahaller a'sârı usulü [23] üzere bi'l-müzâyede mültezimlerine ihale olunmakta ise de ekser karyelerin ta'sîri süvari ve piyade müsellaah birtakım adamların istihdamıyla idâre olunmak mutad olup bu cihetle hazineден iltizam alanlar deruhde ettikleri mukâtaâtı ikinci ve üçüncü mültezimlere satıp onlar ise kuvve-i cebriyeleriyle istedikleri mezâlîm ve te'addiyâtı icraya fırsat buldukları ve hususiyle zeytin ve meyve eşcârı ve üzüm mahsulü gibi şeylerin tahmin-i fiyatında vuku bulan muamelât-ı gaddarâne sahihan insafın haricinde bulunduğu cihetle bu hâller ahaliyi ye's ve ıztırab içine düşür-

müş ve ahali tarafından feryad ve şikâyet olundukça fenalıkların men⁴-i vukuuna çalışmak istenildiği hâlde ya mahalli memurlarının bunlarla şerik-i töhmet olmasından dolayı icrası mümkün olamamak veya her tarafa memur yetiştirmeğe imkan bulamamak hasebiyle ve bir taraftan dahi memurînin tebeddülât-ı mütevâliyesi³³ münasebetiyle her sene mültezimlerin bu mezâlîmi cereyan etmekte bulunmuş olduğundan başka içlerinden bir takımının dahi hin-i ihaledeki şerâit-i lazimesi ifâ olunamamasından ve tahsilata bakılamamasından dolayı zimmetleri alınamayarak bakâyâ kalır.

[Suriye vilayetinin başlıca gelir kaynakları ve vergiye esas olan kaynakların yeniden yazımı]

Vilayâtın en başlı vâridâtı vergi ile a'şârdan ve bir de ağnâmdan ibaret olup bunlardan a'şârın yekunu 53.000 kese raddesinde, verginin aşâyir-i urbândan vedî namıyla alınan ve cihât-ı saireden hasıl olan vâridât ile beraber mecmu'ı 40.000 kese mertebesinde olup üçüncü kısım olmak üzere tebaa-yı gayrimüslimeden ahzı mukarrer olan [24] bedelât-ı askeriyenin mikdarı dahi 4.000 keseye resîde olur ise de ashâb-ı kurâdan bedelât-ı askeriyeyi vermektен imtina edenler verenlerden ziyade olup hususiyle şehir ve kasabada bulunanların hiç birisi tediye etmediğinden ve hasebü'l-vakt icbarı da mümkün olmadığından bu vâridât dahi mahvolmuş hükümdededir. Şimdi bu hallerin taslihât ve tanzimâtına gelince emvâl-i verginin usul-i kadîmesi vechile an cemaatin tarh ve tevzi'ile efrâd beyninde suret-i taksimi herkesin kendi rızasına bırakılmasından ise şu tahrir usulünce emlâk-i mevcudenin kıymetine nisbetle tayini daha ziyade adaletle makrûn görünür ise de ibtidâ bu tahrir maddesinin hakkıyla ve tamamıyla icrası için her yerde herkesin emlâk ve arazisi tamamıyla misâha edilip kıymet-i sahihaları tayin olunmak şart-ı a'zam olduğu hâlde ne tayin olunan memurları buna muktedir ve ne de icra olunan mahaller ahâlisî böyle bir kaîdenin hüsn-i cereyan ve devamına kâbil olmadığından başka bir de tarla kıymetinin beş-on kat ziyade fahiş olarak takdir edilmiş ve bu hesaplar vaktiyle kazânın eski vergisi yekununu doldurmak için ihtiyar olunmuş olmasıyla şimdi hakkıyla tadilatı icra edilecek olsa vergi-i mevcudun nisfından aşâğı tenezzül edeceği gibi bilfarz bu dahi ihtiyar olunmasa halkın bu kadar mükerrer vergi vermesinden tahaddüs eden şikâyât ve hususiyle temettü' vergisi hakkında ber-vech-i bâlâ beyan olunan mahâzîr ve müşkilât [25] baki olacağından ve bu cümle ile beraber vilayetin havi olduğu mahaller ahali ve sekenesinden bir kısmı Cebel-i Lübnan gibi kaide-i külliye haricinde kalıp birkaç kısmı dahi mücerred ahvâl-i mevki'îye veya maliyeleri cihetiyle müstesna olduğu hâlde bunların cümlesinin bârgirân(?) tekâlifî en mutû' ve münkad olan diğer sunûf üzerine tahmil edilmek ne kadar adaletle münâfi ise hükümet-i seniyenin şan ve kadr-i âlisine dahi o kadar mugayir idüğü müsellemler bulunduğundan efkâr-i kâsire-i âcizâneme kalır ise bunun en doğrusu ve sağlam yolu buraca mürettebât-ı hazine için şimdiye kadar câri olan usulün bütün bütün tağyir ve tebdiliyle memleketin

33 Metinde "mütevâlibesi" şeklindedir.

icabına ve ahalinin istidad ve emzicesine göre gayet adi ve sade bir usul ittihaz olunmak üzere a'şâr vâridâtının bir müddetten beri tasavvur buyrulduğu vechile arazi üzerine tahvil ve kıymet-i emlâk üzerine muayyen olan verginin dahi buna kalbile yeniden bir vergi olarak tarh ve tevzi'i ve emvâl-i sairenin dahi umum efrad ve mükellefine şamil olacak bir cihet-i vahdete rabtı sureti olup şöyle ki hasılât-ı öşriyenin taht-ı idare ve zâbitada olmayan mahallerden istihsali mümkün olamadığı gibi yalnız suret-i resmîde idare-i hükûmete tabi olan mahallerin a'şârı dahi hakkıyla ve tamamıyla alınamayıp ezcümle gerek aşâyir ve urbân tasallutundan ve gerek mültezimlerin ve neferât-ı muvazzafanın mazarrâtından harab olmuş olan köylerin arazisi ya bütün bütün metruk ve muattal kalmış veyahud çiftlik [26] hey'etine girip ashâb-ı ziraate muktedir olamadığı cihetle tamamı veya bir kısmı aşâyir ve urbân hayvanâtı ra'y olunmak üzere icara verilmekte bulunmuş olduğundan o makulelerden bir güna hasılât-ı öşriye alınmadığı ve kezalik sair taraflarda dahi cari olduğu vechile mahalleri vücûh ve muteberânından bazı zî-nüfuz zevât uhdelerinde bulunan kurâ ve çiftlik³⁴ hasılâtından dahi hakkıyla a'şâr istihsal edilememek tabii ve zaruri bulunduğu ve bu cümle ile beraber mültezimlerin te'addiyâtı ve idare memurlarının su-i istimalâtı cihetle a'şâr namına ahaliiden istihsal edilen vâridâtın üçte biri değil ise de lâ-ekâl bir rub'u eyâdi-i uhrâda zayi olduğu cihetle şimdi vâridât-ı öşriyeden geçmiş beş senelik hasılât üzerine ittihaz olunacak nisbete göre bir seneliği bedel ittihaz olunarak ve kıymet-i emlâk üzerine mevzû' olan vergi dahi mikdar-ı sahibine tenzil olunduktan sonra bununla birleştirilerek her kazânın top bedelâtından her karyeye ne isabet ederse arazisinin münkasem olduğu aksâma göre ve tarh-ı tahsis olduğu hâlde en mutavassıt derecede bulunan arazinin dönüşümüne üç ve nihayet dört kuruş isabet ederek bunun menâfi' ve muhsenâtından en **birincisi** ahalinin memurîn ve mültezimîn mezâliminden kurtarılması ve **ikincisi** işbu arazi üzerine konulacak vergi taaddüd ve tenevvü'den kurtarılacak bir nam ile ve suret-i mazbutada istihsal edilmesi ve **üçüncüsü** [27] mültezimlerle ahali beynindeki şikâyâtın en büyük menşe-i tahaddüsü olan bağ ve bağçe ve zeytin ve meyve hasılâtının bedel-i a'şârı arazi üzerinden dönüş hesabıyla alınacağı cihetle bu müşkilât ve şikâyâtın tabii mündefi' olması ve **dördüncüsü** ziraat olunmayarak ashâbı tarafından ra'y-ı hayvan için icar edilen ve bu cihetten öşrden müstesna kalan mahaller tabii taksim-i cedid iktizasınca en küçük bir kısma olsun tâbi olacaklarından bu arazinin dahi tabii ziraatına mecburiyet gelmesi velhasıl böyle bir kaidenin vaz'ı a'şâr usulünden mesâmi'-i âleme yerleşmiş olan su-i tesirâtın mahv ü indifâ'ına çare-i münferid olduğu gibi ahalinin dahi mucceb-i hoşnudî ve memnuniyeti olacağında şüphe olmayıp eğerçi bu ahvâlin kable'l-icra merâtib ve derecâtı hakkıyla ve tamamıyla şimdiden kestirilemez ise de Şam sancağı dahilinde bulunan kazâlardan vâridât-ı öşriye ve sairesi bi'n-nisbe taht-ı mazbutiyette bulunan ve emlâk ve arazisi kâmilen tahrir edilmiş olan Bekaa kazâsından bir malûmât-ı ic-

34 Metinde "çiftlikâs" şeklindedir.

maliye alınmak için defterlerine lede'l-müraca'a kazâ-i mezkurün [12]90 [28.2.1873-17.2.1874] senesinden işbu [12]94 [16.1.1877-4.1.1878] senesi nihayetine kadar ilzam ve ihale olunmuş olan vâridât-ı öşriyesinin beş senelik bedelâtı bi't-tahmîs seneviyesine 9 yük kuruş isabet etmiş ve tahrir-i emlak üzere arazisinin kıymeti için vaz' olunan verginin yekunu 5 yük kuruş derecesinde bulunmuş olduğundan ve yine kazâ-i mezkurün Defterhane kaleminde mukayyed [28] olan arazisinin yekunu 500.000 dönümden mütevaciz bulunduğundan bunun 100.000 dönümü ziraate gayrikâbil olmak üzere tenzil olunduğu ve kıymet-i arazi üzerine mevzû' olan vergi dahi tasahhuh edildiği hâlde küsûr-ı arazisinin beher dönümüne şu iki nev'î tekâlifin birleşmesinden 3 kuruş derecesinde bir vergi isabet edeceği anlaşılmış ve şimdiki hâlde meselâ 1000 dönüm arazi mahsulâtından yalnız öşr olarak 3000 kuruş veren bir adamın a'şâr ile kıymet-i arazi vergisine bedel vereceği akçe yine o mikdarı tecavüz etmeyeceği lede't-tahkik hesab ve istidlal olunup bu fark ve tefâvüt ise şimdiki usul üzere mültezimlerin temettü'âtından ve bir de bazı zî-nüfuz kimselerin a'şâr hususunda mazhar-ı müsaade olmasından ve hususiyile kazâ-i mezkurün birtakım arazisini Cebel-i Lübnan ahalişi ziraat ederek mültezimlere mahsulât-ı öşriyelerini vermekte birtakımının muhalefet göstermelerinden ve daha sair sebeplerden neş'et eylediği taayyün etmiştir. Verginin kıymet-i emlak üzerine müretteb olan en büyük kısmı bu vechile a'şâr ile birleştirilerek araziye kalb ve tahvil olunduktan sonra geride kalan irâd vergisinin kemâ kâne ibkâsına diyecek yok ise de temettü'ât vergisinin cüz'i olmasıyla beraber yukarıda beyan olduğu vechile değeri olmayan birtakım sudâ' ve müşkilâta menşe olduğuna ve hususiyile herkesin familyasıyla barınıp sığındığı haneden mesken vergisi namiyle alınan [29] akçe dahi o kabilden olarak vilayetçe bunların mikdar ve yekunu ise 11 yük bu kadar bin kuruştan ibaret bulunduğu binaen işbu temettü'ât ve mesken vergisiyle tebaa-yı gayrimüslimeden alınmak üzere müretteb olan bedelât-ı askeriye ve bu kabilden olarak hasılâtı müşkilâtına değmeyen bazı perakende şeyler dahi lağv ve iptal olunarak bunların cümlesine mukabil olmak ve alelum nüfus ve zükurun her birinden alınmak üzere bir vergi-i şahsî ihdasıyla meselâ on iki veyahut on beş yaşından altmışar yaşına kadar alelittlak nüfus-ı zükurun beherinden senevî onar kuruş alınmak üzere bir vergi tahsis olursa ve fakat nüfus-ı mevcudenin yüzde yirmisini tecavüz etmek ve şehir ve kasabalarda ehl-i iktidara mahsus olmak ve onların dahi her birinden rub' ve nisf mecidiye altını alınmak üzere bunlar için dahi iki sınıf ilâve edilse vilayetin havi olduğu 500.000 nüfus-ı zükurdan lâ-ekall 50-60 bin lira kemal-i suhuletle hasıl olarak lağv ve iptal edilen vergilerin yerini maa-ziyade dolduracağı ve işbu vergi-i şahsî usulü Cebel-i Lübnan'da cari olan kaideye dahi bir derece tevafuk edeceği gibi bunun dahil-i vilayette bulunan kâffe-i zükur-ı ahaliye şamil olmasından dolayı şimdiye kadar vergi vermeyen Dürzi ve urbân ve sair aşâyir-i muhtelifeden dahi istifası kolay olacağından ve bu cümle ile beraber mürettebât-ı hazine arazi ve irâd ve eşhâs üzerine müretteb vergiden ve bir de aded-i aġnâmdan

[30] ibaret olmak üzere suret-i vaz' ve tahsisi gayet sade ve mazbut bir şekilde ve hâle girerek hem hazinenin mürettebâtı sağlanmış ve hem de teb'a ve ahali memnun olarak bu kadar şikâyet ve müşkilâta nihayet verilmiş olduğundan bu suretin her türlü fevâid ve muhsenâtı meydanda olup fakat a'sârın araziye tahvil ve tahmili hususunda en ziyade mülâhazaya şayan olan ve belki şimdiye kadar bunun tehirini icab eden madde bedelâtın nakden ifasına ashâb-ı ziraatın muktedir olacağına kestirilememesi sureti olarak vâkı'â burası en düşünülecek esas olmakla beraber buralarca sahil olan mahallerde erbâb-ı ziraat mahsulâtını kolayca satıp eline nakid akçe girmekte güçlük olmadığı cihetle bu bâbda varid olan mülâhaza içerilere yani Hama ve Havran sancakları gibi mahaller mahsulâtı hakkında olmak iktiza eder ise de onun da aynı isteyenlerden aynı zahire alınması gibi bir surete rabtının kolayı bulunmak mümkün olup her ne ise böyle bir emr-i azîmin birdenbire icrasından evvel birkaç mahâlde nümune ittihazıyla hasil olacak tecrübeye göre tamimi lazım geleceğine binaen yukarıda beyan olunan havâtır ve mütâlaât muvafık-ı re'y-i âlî olur ve icraatı hakkında ne vechile emr ü ferman buyurulursa a'sâr hususunda işbu [12]95 [5.1.1878/24.12.1878] senesinden itibaren sahilde Sayda ve Sur, içeride Baalbek ve Bekaa kazalarının nümune ittihaz olunmak üzere şimdiden bedelat-ı sâbıkasının tedkiki ve arazisinin tahriri gibi icraatına [31] ve sair levazımât ve fûru'âtına teşebbüs olunarak hasil olacak netâyici arz olunmak için Mart duhulünden evvel suret-i karar-ı âlînin emr ü iş'âr buyurulması reca olunur.

Vilayetin usul ve fûru' mesâlihine müteallik bizzat gördüğüm ve bilvasıta vâkıf olduğum ahvâle göre şimdilik evvel be evvel ıslah ve tanzimine esas olmak üzere vârid-i hâtır olan mütâlaât işbu arıza-i âcizânemde beyan olunmuş ve bi-avnihi ve keremihi te'âlâ şâye-i maa livâye-i hazret-i şâhânedede bir kere esas maslahat bu vechile tanzim olunur ve bu esasa müteferri' şeyler dahi sırasıyla yapılır ise vilayetin mesâlih-i mülkiye ve zâbitası ve refte refte umûr-ı adliye ve ahvâl-i müteferri'ası yoluna gireceği ve emvâl-i hazine dahi sağlanıp sene be sene terakki edeceği gibi gerek işbu beyan olunan surette veyahut daha başka bir tedâbir ile bu vilayetin tanzim-i umûr-ı ahvâli bir müddet daha kalacak veya eski hâle bırakılacak olur ise ileride ve belki yakın vakitte kâbil-i tamir ve ıslah olmayacak bir hale varacağını hâlisâne arz ve ihtara cür'et eyledim. Ol bâbda. Fî 25 Kânûn-ı evvel sene [12]94 [6 Ocak 1879].